ДЕЈАН ВУКЕЛИЋ
Независни истраживач, Београд, Србија
deovuk@gmail.com

069.51:929.52ОБРЕНОВИЋ
930.1:316.75
316.7:159.9

АУКЦИЈСКИ ЗАБОРАВ:

питање отуђене и експатрисане заоставштине династије Обреновић

Категорија чланка: оригинални научни рад

Апстракт: Деструкција и отуђење материјалних сведочанстава саставни су део активног заборава у условима када културну политику диктира резон устоличен исходом радикалних друштвено-политичких превирања. Тако је и „вартоломејском"сменом на српском престолу 1903. примат често уступан идеолошким слојевима документарности артефаката свргнуте династије, пре него уметничким и употребним вредностима, те се на основу истих одређивао њихов даљи статус. После Мајског преврата, значајан део покретне имовине Обреновића је вандализован, похаран што у мирнодопским, што у условима страних окупација, или је, након више аукцијских продаја, завршио у приватним збиркама европских колекционара.

Аутор настоји да испрати начин на који је од изворног контекста отргнута последња наведена група меморабилија, с нагласком на заоставштини понуђеној на аукцијама у „Кристију" (Christie's) 1904. и „Доротеуму" (Dorotheum) 1905, чији су немали део чинила вредна дела примењене уметности. Из критичког видокруга неће бити изостављени ни ретки случајеви „репатријације" појединих предмета из заоставштине, као ни чињеница да су меморабилије династије Обреновић и даље предмет трговине и аукцијских трансфера.

Кључне речи: заоставштина Обреновића, аукција, заборав, експатријација, репатријација

Историјска пракса обилује примерима који показују да виолентни политички потреси, попут револуција и династичких смена, не подразумевају само пуку смену власти, већ и негативну рецепцију споменика и других места сећања помоћу којих је учвршћена позиција бившег титулара у колективном памћењу заједнице. У том смислу, културна добра готово униформно деле судбину оних чији су репрезенти. У нововековном раздобљу та увек присутна симболичка корелација парадигматски се потврдила на примеру Луја XVI, чију је делегитимизацију, још пре него што је гиљотина била постављена на Тргу Револуције (*Place de la Révolution*), најавило систематско уништење и отуђење не само његових визуелних маркера, већ и оних по којима се памтио хиљадугодишњи поредак монархијске Француске (Gamboni 2007: 27, 31–32). Како споменици, као продукти културно произведеног памћења, емитују поруке које могу унедоглед остати читљиве – јер не јењавају пуком сменом генерација, као што је то случај код социјалног памћења (Asman 2011: 36–37), управо тај квалитет их дезавуише у условима радикално измењене друштвено-политичке стварности, када снага њихових конотација и утицај који остварују на посматрача најјаче долазе до изражаја.

Отклон од неподобног наслеђа је, као део политике заборава, отпочињао од очитих симбола моћи, а завршавао се на предметима свакодневне употребе, чији је карактер могао одати грб или монограм. Брисање памћења се брже одвијало у другом случају, с обзиром на то да је реч о *покретностима*, дакле, културним добрима којима се, насупрот стаменим палатама, могло лакше и учинковитије манипулисати. То су потврдиле и технике заборава активиране током и након насилне смене династија на владарском трону Србије 1903. године. Постпревратничку одисеју артефаката свргнутих Обреновића пратићемо најпре кроз политички, али и лични контекст који је довео до тога да се њихов немали део отуђи из земље, а потом и кроз шири увид у део меморабилија које су завршиле на аукцијама у Лондону и Бечу, да бисмо на крају, у светлу пробуђеног интересовања за династичку заоставштину, завршили освртом на предмете који су „репатрисани", односно поново красе домаће збирке.

Расподела династичке заоставштине и отуђење као механизам заборава. Београдске дражбе

Политика заборава, чија је мера била друштвена смрт меморабилија, односно њихово потискивање из културних система, није се увек остваривала радикалним методама (*cf.* Ван Менш 2015: 187). Заборав, да би био спроведен, није морао да се потврђује само кроз спаљене хартије, девастиране споменике и друге учинке иконоклазма. Могао је исто тако бити реализован идеолошким прилагођавањем артефаката или, уколико калемљење на нове, пожељније садржаје није давало резултате, њиховом комерцијализацијом – рећи ћемо, „легализованим видом отуђења". Све што је по Мајском преврату регистровано у резиденцијалним објектима Обреновића углавном је завршило на јавним аукцијама у земљи и, већим делом, иностранству. Но, најпре се ваља осврнути на, у контексту одабране теме, релевантну расподелу династичке заоставштине.

За затечени мобилијар, који је само у оквиру београдског дворског комплекса бројао преко 60.000 предмета, била је задужена трочлана државна комисија, која је у току лета 1903. сачинила Инвентар Краљевих и Крунских добара (Архив Србије, фонд *Председништво Министарског савета Краљевине Србије*, к. 12, бр. 308, 1903; Митровић 1996: 23). Ђорђе Митровић, дугогодишњи кустос Историјског музеја Србије, подсећа и на постојање друге комисије којој је поверен знатно сложенији задатак одређивања државног насупрот приватном уделу у династичкој имовини. С тим процесом се није

одуговлачило, јер су и нови краљ, Петар I Карађорђевић, и „завереничка“ влада знали да би их то довело у још незавиднију позицију пред Европом, која је негодовала због начина на који су скончали последњи Обреновићи (Митровић 2001: 215). Стога је, решењем Првостепеног суда за град Београд, приватна имовина краљева Милана и Александра, уз коју су ишле обавезе измирења дугова према потражиоцима,[1] предата краљици Наталији (Рајић 2010: 310–313).

Наследивши огроман иметак, некадашња краљица дала се у добротворне акције. Нарочито издашан био је заветни дар манастиру Крушедолу, који због количине доспелих меморабилија поприма готово дворски штимунг (Тимотијевић 2004: 114–116; *idem* 2008: 150–163; Хаџи-Поповић 1996: 114). Известан број предмета краљица је завештала пријатељима и приврженицима династије, а оне од историјског значаја за Србију, попут породичних портрета и збирке оружја, предала је, преко свог опуномоћеника, Боривоја – Боре Орешковића, Народном музеју, али је, из прагматичних разлога, тражила гаранције да их музеј неће продавати (*Политика* бр. 136 1904: 2; Хаџи-Поповић 1996: 111–113; Бојковић 2013: 18).

Главнина евидентираних покретности је, краљичином вољом, постала предмет лицитација у бечком „Доротеуму“, које су имале филантропски карактер. Тој одлуци претходиле су јавне продаје на домаћем тлу, од којих се, према подацима до којих је дошао Васа Казимировић (1997: 23), прва збила недуго по свргавању Обреновића,[2] када је изложен део ствари, углавном оних које су оштећене у превратничкој ноћи. Као необичан залог сећања на краљицу Драгу, супруга аустроугарског посланика Думбе (Konstantin Dumba) купила је један од бајонетима избушених ормара (*ibid.*), док је већи део салона краља Александра из радионице чувеног париског мајстора Виктора Емона (Victor Aimone), избегао принудну „емиграцију“ захваљујући враћевшничком игуману Михаилу Урошевићу (Боловић 2009: 55; Ивковић 1987: 81–82).[3] Међу предметима којима је продужен боравак у земљи нашли су се и бројни рамови за слике, „услед“ – закључује Владимир Јовановић (2007: 41) – „практичног схватања министра полиције да сами оквири нису носиоци династичке идеологије“.

Лицитације ствари краља Александра, за укупну суму од око 11.000 динара, приређивале су се и поткрај 1904. у Улици кнегиње Љубице бр. 1, о чему је известила штампа, мада без конкретнијих података о понуђеним предметима (*Политика* бр. 282 1904: 3; бр. 291 1904: 2). Претходно је у неколико наврата београдски општински одбор расписивао надметања за јахту „Драга“, коју је краљевски пар добио као свадбени дар од, парадоксално, те исте београдске општине (*Београдске општинске новине* бр. 33 1904: 4; бр. 34 1904: 2; бр. 40 1904: 2; *Политика* бр. 199 1904: 3; Бар 1907: 117). Луксузно пловило, о чијем уређењу сведочи Инвентар из 1903. (пописник XV), уступљено је индустријалцу Антону Блажеку, после чега се као уносна атракција приказивало у Земуну и Новом Саду, док, најзад, наредне, 1905. године, новог власника није нашло у престоници Дунавске монархије (*Правда* бр. 30 1904: 3; бр. 71 1904: 3; Казимировић 1997: 24).

Да ни број крађом отуђених и препродаваних предмета није био занемарљив потврђује енглески путописац Хари де Винд (Harry de Windt), који пише да су се драгоцености краља Александра и краљице Драге месецима остављале у београдским залагаоницама (De Windt 1907: 157). Било да су нелегално присвајане или не, потреба њихових ималаца да их се пошто-пото реше одсликава ментално стање ондашњег друштва, у коме је отклон од симбола бившег режима спадао у пожељан модел понашања, који је диктирала нова политика сећања. Штавише, власништво над сувенирима угашене династије могло је сопственике, у најмању руку, да доведе у неугодан положај, ако не и да угрози њихову егзистенцију (*ibid.*: 165; Јовановић 2007: 44). Због тога се, по „француском кључу“, поновила ситуација из освита „дугог XIX века“, када су се, у име извојеване револуције, проглашавали за нежељене рецидиве прошлости, а затим и уновчавали, комади дворског намештаја, накит, хералдичка знамења и други предмети којима је импутирана „охолост“ њихових власника.

Београдске дражбе биле су тек увертира у далеко ширу аукцијску активност која ће се преселити у крајеве широм Западне и Средње Европе, где су меморабилије Обреновића завршавале у витринама својих нових власника.

Заоставштина у егзилу: „Кристи“ 1904.

Изишао сам из сале потрешен, и застићен, што сам доживео, да присуствујем лицитацијоној продаји ствари једне српске краљице.

Чедомиљ Мијатовић (*Штампа* бр. 335 1904: 1)

Дуго најављивана лицитација у аукцијској кући „Кристи“ (Christie's), чији су комерцијални подухвати до данас остали неприкосновени када је у питању тржиште уметничких дела и антиквитета, отворена је 8. децембра 1904. године.[4] Њу су иницирале сестре краљице Драге пошто су, интервенцијом великих сила, пуштене из кућног притвора и интерниране у иностранство, истина без браће Николе и Никодија који су пали као жртве 29. маја. Краљичине наследнице, Христина (Петровић), Ђурђина – Ђина и Војка (Ана) Милићевић Луњевица, су после преврата запале у тешку материјалну позицију,

[1] Јавило се 149 поверилаца, од којих је највећу своту (1.301.957,95 динара у злату) потраживала руска Волго-камска банка (Рајић 2010: 311; Бар 1907: 219–229).

[2] На бази написа из бечке штампе, које су пренели британски листови, могуће је да Казимировић овде реферира на аукцију организовану крајем новембра 1903. године (*Daily Telegraph & Courier* 1903: 10).

[3] Део исте гарнитуре чува се у крушедолској ризници (Тимотијевић 2004: 115–116, нап. 124, сл. 16).

[4] Увид у примерак „Кристијевог“ каталога из колекције Британске библиотеке омогућио ми је Илајас Мацуко (Elias Mazzucco) из Одсека за ретке књиге, на чему му најсрдачније захваљујем.

1. Милан Јовановић, *Венчана фотографија краља Александра и краљице Драге*, 1900, Библиотека града Београда, Завичајно одељење
1. Milan Jovanović, *Wedding photograph of King Aleksandar and Queen Draga*, 1900, Belgrade City Library, Department for Old and Rare Books and Books on Belgrade

како због трошкова живота у егзилу, тако због пролонгирања решавања питања Драгине својине, која је (без непокретности) износила око пола милиона динара (Столић 2009: 24–26; Бар 1907: 227–228). Отуд се аукција у „Кристију“ наметнула као привремени излаз из горућих финансијских проблема.

Продаја драгоцености које су везале спомен на краљицу Драгу падала је у политички осетљивом тренутку – у јеку дипломатског бојкота који је Србији уведен након регицида 1903, а чији је најнепопустљивији заговорник била управо Велика Британија, земља с изузетно богатом монархијском традицијом (Васић 1925: 137–138; Растовић 2003; Марковић 2006: 243–245). На саму аукцију то пак није имало реперкусија. Напротив, она је изазвала помаму интересовања међу колекционарима и трговцима раритета, привученим могућношћу да својим колекцијама придодају предмете чију је високу уметничку и занатску израду јамчио податак да су припадали једном владарском дому. У аукцији су учествовали махом енглески аристократски кругови, али је знатан број лицитаната долазио и са Континента (*Трговински гласник* бр. 261 1904: 3).

Упркос помпи која је пратила догађај, цене за укупно седам партија које су се тицале заоставштине убијене краљице (Christie's 1904: 7–8, lots 57–63), значајно су подбациле. Највеће изненађење изазвало је надметање за венчаницу коју је краљица носила у београдској Саборној цркви 23. јула (4. августа) 1900. (сл. 1) – дана који је по многима најавио скори пад династије Обреновића, због чега је сам одевни предмет поистовећен пре с мртвачким покровом него са свадбеним рухом. Иако наговештена као „најинтересантнији експонат“, бела свилена хаљина, покривена бриселским чипкама, достигла је, по оцени штампе у Великој Британији и диљем Комонвелта – „бедних“ 30 фунти, а како је та понуда била далеко испод процене вештака, предмет је на крају повучен са лицитације (*Daily Telegraph* & *Courier* 1904: 10; *Evening Express and Evening Mail* 1904: 4; *West Gippsland Gazette* 1905: 6).

Девет пута већи износ остварен је за костим (сл. 2) инспирисан одорама средњовековних српских властелинки. Нацрт за ово рухо израдио је чешко-српски илустратор и гимназијски професор Владислав Тителбах, на основу предложака са фресака, док је израда била поверена београдској терзијској радњи Светислава Љ. Костића (*Српска везиља* бр. 2 1903: 11). Тоалету, богато

2. Аноним, *Краљица Драга у владарској одежди*, Архив Србије
2. Anonymous, *Queen Draga in royal garb*, State Archives of Serbia

3. Милан Јовановић, *Краљица Драга*, 1901, Народни музеј Београд, Збирка Јоце Вујића
3. Milan Jovanović, *Queen Draga*, 1901, National Museum in Belgrade, Collection of Joca Vujić

декорисану златовезом, сребрним нитима и извезеним државним грбовима, краљица је носила у свечаним приликама,[5] а овакав вид одевања у стилу историцизма издашно се практиковао на дворовима у другој половини XIX века (Петровић 2003: 172; Prošić-Dvornić 2006: 213; Ванушић 2008–2009: 230–231; Борозан 2016: 81). Више од повиновања модном крику, костим је Драги Обреновић служио за промовисање идеолошки уносног имица прве краљице Српкиње на трону после кнегиње Милице – владарке на коју је тако жарко желела да се угледа.

Лицитирање за накит привукло је највећу пажњу интересената. У прилог томе говори податак да је само један јувелирски предмет досегао суму (1220 £) која је премашила половину укупне добити од 2.335 фунти (*Daily Telegraph & Courier*, 1904: 10). Реч је о својеврсном знаку толико оспораваног краљичиног достојанства – брилијантској тијари коју јој је краљ Александар поклонио на дан венчања, купивши је за, за ондашње прилике позамашних, 150.000 динара (*Политика* бр. 282 1904: 2). С овим комадом накита краљицу Драгу овековечују сликари Павле – Паја Јовановић и Влахо Буковац, но изглед тијаре се најјасније дâ разабрати на портрету из Народног музеја у Београду (сл. 3, 3а), који потписује Милан Јовановић. Запажа се сложена флорална орнаментика с мотивима олисталих грана које праве венац и средишњим преплетом у облику машне на коју су причвршћена два крупна брилијанта. Дизајн тијаре, као и за брилијанте карактеристично сечење (брушење) у 57 фасета, које их и терминолошки издваја од дијаманта – сировог, необрађеног минерала – утицали су на то да овај историјски артефакт највише западне за око трговцима. Око њега су се, више него за било који други понуђени предмет, „ломила копља“, док најзад аукцијски чекић није пресудио у корист извесног Џ. Мојлана Џонса (J. Moylan Jones), који је после изјављивао да је то „најбоља погодба коју је икада склопио“ (*Daily Telegraph* & *Courier*, 1904: 10; *Evening Express and Evening Mail*, 1904: 4).

Смарагдна гривна – још један свадбени дар краљици, овога пута од венчаног кума, цара Николаја II, продата је за 480 £, а међу понуђеним партијама нашао се и брилијантски Орден женског Сунца, за који је највише фунти стерлинга (115 £) издвојио Катберт Вилкинсон (Cuthbert Wilkinson) (*ibid.*; Christie's 1904: 7, lots 58–59). У

[5] Сличне одевне комбинације су по краљичиној жељи носиле дворске даме и супруге ордонанс-официра (Петровић 2003: 172; Ванушић 2008–2009: 231–235).

3а. Милан Јовановић, *Краљица Драга*, детаљ с дијамантском тијаром коју је краљица носила на венчању
3а. Milan Jovanović, *Queen Draga*, detail showing the diamond tiara worn by the Queen at her wedding

ред ретких носилаца овог одликовања[6] краљица Драга је увршћена септембра 1900, када је шах Музафер ад-Дин, пети владар династије Каџара посетио Београд (*Застава* бр. 205 1900: 3; Mijatovich 1917: 268). Предмет продаје био је и Орден Шефаката првог степена који је у смедеревској вили, у име Абдула Хамида II, српској краљици уручио султанов изасланик Назр-паша, а поводом њеног рођендана (*Народне новине* 1900: 1; Цветковић 2008: 105).

Експатријација и продаја драгоцености потоње владарке Обреновића оставила је снажан утисак на Чедомиља Мијатовића, посланика Краљевине Србије у Лондону (Марковић 2006: 255; Казимировић 1997: 23), који је допринео томе да се британска јавност ближе заинтересује за случај сестара Луњевица, а тиме и за аукцију у Кристију. „Зар то драго камење, једне несрећне жене и једне трагичне краљице, блиставим трептањем није проповедало једну свету и узбудљиву проповед, о неверству верних и верности неверних!" – ламентовао је српски дипломата у листу *Штампа*, свестан сведочанственог потенцијала и значаја који су за историју Србије имале продате меморабилије.

[6] Претпоставља се да је орден додељен још само немачкој царици Аугусти Викторији (Auguste Viktoria von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg), руској царици Александри Фјодоровној (Александра Фёдоровна) и италијанској краљици Маргарити Савојској (Margherita di Savoia) (Christie's 1904: 7, lot 59).

„Доротеум" 1905: аукција као амнестија (личне) прошлости

Заборавила сам да бих могла да опростим.
Краљица Наталија Обреновић[7]

Ни годину дана после аукције у „Кристију", уследиле су нове. Она коју је 1905. организовао бечки „Доротеум", није била само највећа по квантитету експатрисаних меморабилија Обреновића, већ и по броју предмета који су до тада понуђени овој аукцијској кући од почетка њеног пословања (Auction Sale Prices 1905: 288), које сеже у сам почетак XVIII века (1707). Као што је поменуто, аукцију је приредила краљица Наталија, у циљу подстицања добротворних донација, али су и питања дубљих, личних мотива имала удела у тој одлуци.

Покретности око којих се водила лицитација вероватно су нешто чега је краљица хтела да се ослободи и што је, као у случају приложничких дарова Крушедолу, евоцирало горке успомене (Dorotheum 1905: 3; Митровић 1996: 37). Био је то – рекли би психоаналитичари – *заштитни механизам*, један од начина да се потисну искуства из пређашњег животног раздобља, испуњеног бројним разочарањима и траумама. Свесно отуђивање сведочанстава је стога још једном подвукло чињеницу да су значења која приписујемо предметима увек иманентна људским умовима а не самим стварима (Ван Менш 2015: 194).

[7] Одговор упућен једном француском новинару намереном да интервјуише бившу српску краљицу о преломним догађајима из њеног живота (развод брака, прогон из Србије 1891, сукоб са сином због избора веренице, преврат 1903. итд.) (Симић 2016).

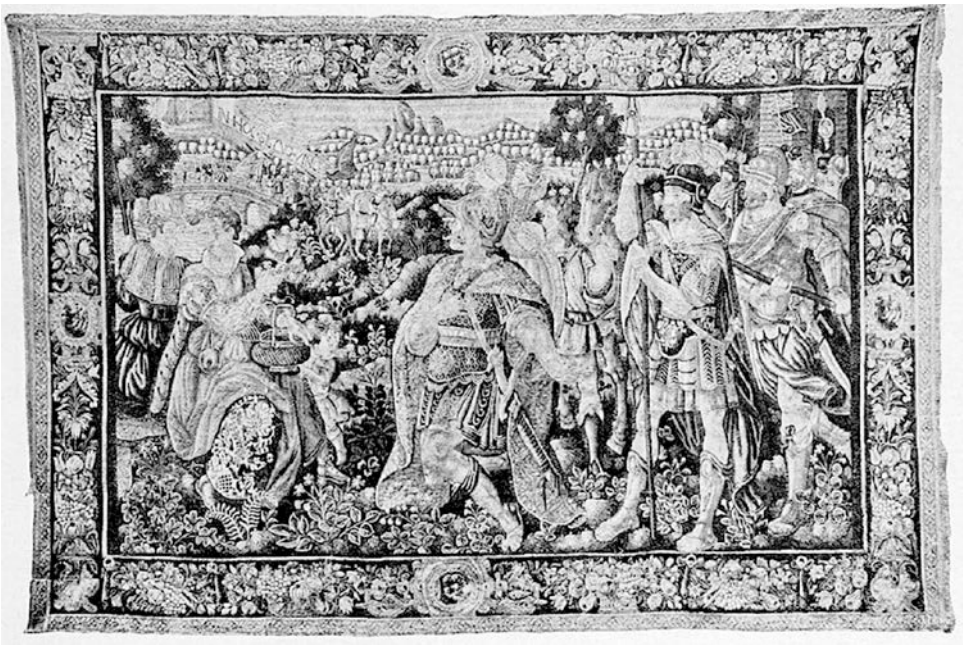

4. Фламанска таписерија с двора Обреновића, рани XVII век, вероватно Оденард
4 A Flemish tapestry from the Obrenović Royal Court, early 17th century, probably Audenaarde

Као што су у рецепцији трагова бивше династије на домаћем тлу превагу односили идеолошки слојеви документарности који су их претворили у колатералну штету политичке смене, тако је, извесно, лични наратив који је краљица везала за артефакте понуђене у „Доротеуму“ њу нагонио да исте претвори у аукцијске партије и тако пренебрегне њихову естетску, материјалну и употребну функцију. Поређење дакако одговара и двама облицима наложеног заборава на које подсећа Алаида Асман (Assmann 2011: 130): у првом случају можемо говорити о *казни*, односно политички мотивисаном брисању памћења (*damnatio memoriae*), док се у другом заборављање прошлости доживљава као вид помиловања (амнестирања) те исте прошлости („Заборавила сам да бих могла да опростим”). У том светлу треба тумачити краљичину одлуку, мада то не умањује чињеницу да је њоме српска култура остала окрњена за замашан број уникатних меморабилија.

„Доротеум“ 1905: увид у естетски плурализам династичке колекције

Аукција за заоставштину краљева Милана и Александра трајала је од 10. до 16. октобра 1905. године. Из предговора каталога[8] сазнајемо да су покретности, за које је било потребно ослободити чак дванаест пространих сала „Доротеума“, обухватале намештај, сервисе од сребра, порцелана и стакла, декоративне предмете и уметничка дела, а изричито се наглашава да су од продаје изузети предмети из собе у којој се збио регицид (Dorotheum 1905: 3–4). Убедљиво највише предмета потиче од краља Милана – готово сав намештај, оријенталне реткости, уметничке слике и дарови крунисаних глава и државника.

Дела примењене уметности спадала су у експонате са највећом процењеном вредношћу. У сам врх листе доспеле су две фламанске таписерије датоване у доба Луја XIII (кат. бр. 923–924). Одликују се широким бордурама деликатног флоралног декора, с мотивима цвећа и воћа у комбинацији са животињама и картушима, типичним за дезене краја XVI и прве половине XVII века (v. Delmarcel 1999: 190–191; Стојановић 1984–1985: 9–11). У првом плану обеју таписерија налазе се фигуре ратника и припадника владарског сталежа одевених у псеудоантичке костиме, док позадином доминира шумовит крајолик. Пажњу посебно привлачи таписерија заведена под бројем 923 (сл. 4), чији је иконографски програм читљивији, па пружа могућност да, упркос штуром каталошком опису, ближе зађемо у представљену тему.

Таписерија приказује Константина Великог уочи битке код Милвијског моста на Тибру, 312. године, у којој је први хришћански цар поразио свога опонента Максенција. На овај закључак наводи представа христограма с натписом *In Hoc Signo Vinces* у горњем левом углу. Таписерија с истоветном темом (сл. 4а), само мањих димензија, продата је 2009. на аукцији коју је у њујоршком Рокфелеровом центру приредио „Кристи“ (Christie's 2009, lot 311). На њој примећујемо колорит (зелена, браон, плава и нијансе црвене) својствен радионици у Оденарду (Audenaarde), па претпостављамо да одатле потиче и таписерија с двора Обреновића, мада, по мишљењу Гија Делмарсела (Delmarcel 1999: 190),

[8] Захвалност за помоћ у преводу с немачког иде колеги Данијелу Траиловићу.

4a. Фламанска таписерија, рани XVII век, вероватно Оденард
4a. A Flemish tapestry, early 17th century, probably Audenaarde

ознака града остаје једини поуздан критеријум за препознавање поменутог ткачког центра.

Дела примењене уметности из групе дипломатских поклона чинила су прави ексклузивитет. Од текстилних предмета издвојио се свилени тепих из султанове приватне мануфактуре у Херекеу (Hereke) надомак Цариграда (кат. бр. 925), чувене по изради производа јединственог дезена и квалитета. Тепих је дариван краљу Александру у част посете коју је лета 1894. начинио престоници на Босфору, а овакав поклон добродошлице, праћен и другим вредним даровима, попут највишег отоманског ордена Имтијаз (*Мале новине* бр. 171 1894: 2), био је за Абдула Хамида II ефектан начин да искаже наклоност према седамнаестогодишњем српском суверену и уједно култивише односе с Краљевином Србијом.

Достојни дипломатског дара били су и врхунски примерци рада у порцелану. У каталогу „Доротеума" место је нашло 18 партија којима су обухваћени комади из мануфактуре у Севру (Sèvres), а приближан број партија отпадао је на посуђе и украсне предмете из Мајсена (Meissen), прве европске фабрике порцелана. Пажње вредне јесу и вазе великих димензија које су некада доминирале салонским просторима Старог конака, од којих је један примерак из Севра (кат. бр. 386) – који одговара раду из доба Брањарове (Alexandre Brongniart) управе – био поклон француског председника Сади Карноа (Marie François Sadi Carnot) краљу Милану (Вукелић и Перић 2016: 285–287), док се ваза (сл. 5) која је некада била у поседу краља Александра (Dorotheum 1905: 3) по начину израде може приписати Јохану Кендлеру (Johann Joachim Kändler), највећем моделару Мајсена у XVIII веку.[9] И примерци кинеског и јапанског порцелана, којима помена налазимо у Инвентару из 1903, постали су аукцијске партије, што додатно показује да је за чланове династије Обреновић поседовање тако луксузних предмета представљало мерило престижа у складу с ондашњом репрезентативном културом на европским дворовима.

У поређењу с делима примењене уметности, број ремек-дела ликовне уметности био је несразмерно мањи.[10] Понуђено је 19 слика старих мајстора – између осталих и платно *Поклоњење пастира*, приписано венецијанском маниристичком сликару Палми Млађем (Giacomo Palma il Giovane), као и четири женска портрета које потписује Натале Скјавони (Natale Schiavoni), сликар чије су претежно сензуалне теме импоновале „сибаритском" укусу Милана Обреновића, но не и укусу краљице Наталије. Савремених сликара било је упадљиво више – 58 дела, углавном набављених у Бечу и Паризу (кат. бр. 846–903; Митровић 1996: 41, нап. 76). Она су значајно допринела естетском плурализму некадашње дворске колекције и била су тек наговештај ширег опуса импресиониста и модерниста којим је располагао први српски нововековни краљ, у времену када тражња за „одбаченим сликарима" није била на завидном нивоу, засигурно не међу крунисаним главама.

[9] На помоћи у атрибуцији овог примерка љубазно захваљујем колегиници Биљани Црвенковић.

[10] Према Митровићевој рачуници, у београдским дворовима било је 840 „слика": у Старом двору (Конаку) 441, а у Новом 399.

5. Ваза из Старог конака, Мајсен, Саксонија, око 1750
5. A vase from Old Konak in Belgrade, Meissen, Saxony, ca. 1750

6. Две табакере краља Милана, између 1885. и 1895, вероватно немачка израда
6. Two cigarette cases of King Milan Obrenović, ca. 1885 and 1895, probably German

Потоње аукције и случајеви репатријације

Заоставштина Обреновића разносила се по Европи још дуго након Лондона и Беча. Париска кућа „Отел Друо“ (Hôtel Drouot) је у најмање три наврата била поприште ове уносне трговине (Крстић-Фај 2015: 276–278), а до застакљених постамената европских колекционара предмети Обреновића пристизали су и под сасвим другим околностима – ратним, понајвише.

Династичке меморабилије су и у XXI веку предмет аукцијских трансфера. Од свежијих примера који поткрепљује изречену тврдњу може се навести продаја двеју табакера у стилу сецесије, с позлатом и дијамантским монограмом краља Милана (сл. 6), које су се затекле на аукцији заоставштине царице Марије Фјодоровне, приређеној 30. новембра 2009. у „Садебију“ (Sotheby's 2009, lot 82). Јуна исте године, ова аукцијска кућа расписује лицитацију за импресионистичка и дела модерне уметности, на којој је понуђено и Лотреково (Henri de Toulouse-Lautrec) уље *Au cirque: dans les coulisses* (*У циркусу: иза кулиса*),[11] чији је први власник био нико други до *comte de Takovo* („гроф од Такова“), како се краљ Милан инкогнито представљао у иностранству.

Случајеви када су поједине меморабилије успевале да пронађу „пут до куће” дакако су ређи, тиме и сувише драгоцени да би били лишени пажње. Тако је 1990. године у београдски Музеј примењене уметности доспео део краљевског сервиса за ручавање, заслугом колекционара Антуна Ткалеца из Цириха, који га је откупио од једног анонимног власника, по знатно већој цени од набавне, и поклонио Музеју (Документација Музеја примењене уметности; Бујић и др. 2014: 204).[12]

На филигранском крсту који је последњи Обреновић даривао Жичи 20. јуна 1889, дана када је постао Божји миропомазани владар, натпис високог дародавца није био тако упадљив као династичко гесло *Tempus et meum jus* са поменутог сервиса – које је недвосмислено могло да укаже на порекло отуђеног предмета. Ипак, крст није измакао пажњи Томислава Марковића, српског пароха у Дортмунду (Dortmund), који је лепи знамен уочио у Музеју падербонске бискупије (Diözesanmuseum Paderborn), где га је као поклон, односно ратни плен, донео један немачки војник (Стојић 2010: 4). Дипломатска акција државе и Српске православне цркве која је затим уследила уродила је плодом, па сада, након више од шездесет година принудног изгнанства, краљев крст поново заузима почасно место у српској крунидбеној лаври.

[11] Платно, димензија 66,5×59,5 cm, које је краљ купио 1888, од тада је променило шест власника. Процењено је на 2.000.000–3.000.000 фунти (Auction Club 2009).

[12] Четрнаест од, претпоставља се, 300 делова сервиса, двор Обреновића је поручио око 1890. Израда је поверена чешкој фабрици порцелана Фишер и Миг (Fischer & Mieg) из Пиркенхамера (Pirkenhammer), а декорација кобалтом и двадесетчетворокаратним златом урађена је у фирми Ернста Валиса (Ernst Wahliss) у Бечу. Могуће је да је сервис био понуђен у „Доротеуму“ 1905. будући да је у каталогу регистровано шест сервиса марке Фишер (кат. бр. 397–402).

И овај пример, уз већ размотрене, потврђује да евокативна моћ династичке баштине и занимање за – Драгиша Васић (1925: 100) би рекао – „фаталну кућу вечито фаталних Обреновића“ нису пресахли, те да су реални изгледи да се питање њихове отуђене имовине, које је највише измицало пажњи истраживача, у још већој мери актуелизује у догледној будућности.

Закључак

Често до крупних спознаја долазимо тек пошто их „породе“ велики друштвени потреси и деструкције. Наликујућа рачуница важи и у случају културних добара. Када се намерно униште, изгубе или отуђе, она због саме те чињенице добију на значају и чини се да сазревање пуне свести о њиховим историјско-уметничким вредностима долази тек када се нађу изван нашег културног домашаја или пошто политика заборава убере данак. Као да је, парадоксално, неопходно да најпре буду заборављена да би била трајније меморисана и адекватније валоризована.

Тежиште овог рада било је на *аукцијском забораву*, односно утврђивању околности под којима је замашан део покретне имовине Обреновића подвргнут продаји у земљи и, поготово, иностранству, те на сагледавању последица оваквог вида отуђења. Експатријација путем лицитација у „Кристију“ и „Доротеуму“ условила је губитак аутентичног резервоара знања о начину живота и дворској култури Обреновића. Уновчавани артефакти нису једино подилазили оку и сведочили о добром укусу, нису само ласкали тренутној таштини, а сигурно је да им је сврха надилазила границе пуког конзумеризма. Више од тога, они су упућивали на интересовања и статус својих поседника, који су у њима проналазили свој *joie de vivre*, своје владарско достојанство и свим лидерима преко потребан залог памћења.

Већи део ове заоставштине краси иностране приватне збирке. Њима је данас тешко ући у траг како због недостатка адекватне евиденције, тако због политике аукцијских кућа да не обелодањују имена купаца. Осим тога, временска дистанца је утицала да меморабилије више пута промене власнике, што додатно осујећује изгледе за њихову репатријацију. Ретки случајеви код којих су поједини предмети враћени у земљу пре су резултат приватних иницијатива него постојања шире културне платформе. Чак и као такви, они буде оптимизам да ће и други делови експатрисане заоставштине Обреновића, који несумњиво спадају у ранг националног културног блага, изнаћи пут до домаћих баштинских установа.

ЛИТЕРАТУРА

Борозан, И. 2016
Између доказа и имагинације : уобличавање традиције и уметност у служби српске монархије XIX века, у: *Замишљање прошлости и рецепција средњег века у српској уметности XVIII–XXI века*, ур. Л. Мереник и др., Београд: Службени гласник, 71–85. (Borozan, I. 2016, Između dokaza i imaginacije : uobličavanje tradicije i umetnost u službi srpske monarhije XIX veka, u: *Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka*, ur. L. Merenik i dr., Beograd: Službeni glasnik, 71–85.)

Вукелић, Д. и Перић, Ј. 2016
Дворски ентеријери и предмети Обреновића на фотографијама из Одсека за фотографију и примењену графику Музеја примењене уметности, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја, 277–293. (Vukelić, D. i Perać, J. 2016, Dvorski enterijeri i predmeti Obrenovića na fotografijama iz Odseka za fotografiju i primenjenu grafiku Muzeja primenjene umetnosti, u: *Obrenovići u muzejskim i drugim zbirkama Srbije i Evrope*, IV, ur. A. Marušić, A. Bolović, Gornji Milanovac: Muzej rudničko-takovskog kraja, 277–293.)

Симић, Ј. 2016
Краљица Наталија претужна владарка, *Вечерње новости*, 7. фебруар, www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:589797-Kraljica-Natalijapretuzna-vladarka [приступљено 19. априла 2016]. (Kraljica Natalija pretužna vladarka, *Večernje novosti*, 7. februar, www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:589797-Kraljica-Natalijapretuzna-vladarka [pristupljeno 19. aprila 2016].)

Крстић-Фај, Г. 2015
Обреновићи у јавним збиркама Француске, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, III, ур. А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја, 271–299. (Krstić-Faj, G. 2015, Obrenovići u javnim zbirkama Francuske, u: *Obrenovići u muzejskim i drugim zbirkama Srbije i Evrope*, III, ur. A. Marušić i A. Bolović, Gornji Milanovac: Muzej rudničko-takovskog kraja, 271–299.)

Ван Менш, П. 2015
Ка методологији музеологије, Београд: Музеј науке и технике. (Van Menš, P. 2015, *Ka metodologiji muzeologije*, Beograd: Muzej nauke i tehnike.)

Бујић, М. и др. 2014
Обреновићи у колекцијама Музеја примењене уметности, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, ур. А. Марушић и А. Боловић, Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја, 181–206. (Bujić, M. i dr. 2014, Obrenovići u kolekcijama Muzeja primenjene umetnosti, u: *Obrenovići u muzejskim i drugim zbirkama Srbije*, II, ur. A. Marušić i A. Bolović, Gornji Milanovac: Muzej rudničko-takovskog kraja, 181–206.)

Бојковић, С. 2013
Карађорђевићи и Обреновићи у збиркама Историјског музеја Србије, каталог изложбе, Београд: Историјски музеј Србије. (Bojković, S. 2013, *Karađorđevići i Obrenovići u zbirkama Istorijskog muzeja Srbije*, katalog izložbe, Beograd: Istorijski muzej Srbije.)

Asman, A. 2011
Duga senka prošlosti : kultura sećanja i politika povesti, prevod D. Gojković, Beograd: Biblioteka XX vek.

Рајић, С. 2010
Из оставштине краља Александра Обреновића, *Мешовита грађа / Miscellanea* (Београд) XXXI: 309–323. (Rajić, S. 2010, Iz ostavštine kralja Aleksandra Obrenovića, *Mešovita građa / Miscellanea* (Beograd) XXXI: 309–323)

Стојић, Д. 2010
Краљев крст опет у Жичи, *Вечерње новости*, 23. октобар, 4. (Stojić, D. 2010, Kraljev krst opet u Žiči, *Večernje novosti*, 23. oktobar, 4)

Боловић, А. 2009
Ризница манастира Враћевшница, *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја* (Горњи Милановац) 5: 29–91. (Bolović, A. 2009, Riznica manastira Vraćevšnica, *Zbornik radova Muzeja rudničko-takovskog kraja* (Gornji Milanovac) 5: 29–91.)

Auction Club 2009
Cirque : Behind The Scenes by Henri de Toulouse-Lautrec [online], *Auction Club*, available through: https://www.auctionclub.com/public/historic/henri-de-toulouse-lautrec-151864/au-cirque-dans-les-coulisses-3576868 [accessed 26 September 2012]

Christie's 2009
A Flemish historical tapestry, probably Audenaarde, early 17th century [online], *Christie's*, available through: http://www.christies.com/lotfinder/textiles-costume/a-flemish-historical-tapestry-probably-audenaarde-early-5264732-details.aspx#top [accessed 17 May 2016]

Sotheby's 2009
Romanov Heirlooms : The Lost Inheritance of Grand Duchess Maria Pavlovna, *Sotheby's*, London, 30 November [online], available through: http://www.angelfire.com/pa/ImperialRussian/news/images/romanov_heirlooms.pdf [accessed 26 September 2012]

Столић, А. 2009
Краљица Драга Обреновић, Београд: Завод за уџбенике. (Stolić, A. 2009, *Kraljica Draga Obrenović*, Beograd: Zavod za udžbenike.)

Ванушић, Д. 2008–2009
Дворски костим Данице Блазнавац из Музеја града Београда, *Годишњак Музеја града Београда* (Београд) LV–LVI: 225–238. (Vanušić, D. 2008–2009, Dvorski kostim Danice Blaznavac iz Muzeja grada Beograda, *Godišnjak Muzeja grada Beograda* (Beograd) LV–LVI: 225–238)

Тимотијевић, М. 2008
Манастир Крушедол, II, Београд: Драганић; Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе Војводине. (Timotijević, M. 2008, *Manastir Krušedol*, II, Beograd: Draganić; Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture Vojvodine.)

Цветковић, С. 2008
Вила династије Обреновић у Смедереву, Смедерево: Народни музеј. (Cvetković, S. 2008, *Vila dinastije Obre-nović u Smederevu*, Smederevo: Narodni muzej.)

Gamboni, D. 2007
The Destruction of Art. Iconoclasm and Vandalism since the French Revolution, London: Reaktion Books.

Јовановић, В. 2007
Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића, *Годишњак за друштвену историју* (Београд) 1–3: 31–46. (Jovanović, V. 2007, Izbrisana sećanja. Uništavanje i retuširanje slike o nestaloj dinastiji Obrenovića, *Godišnjak za društvenu istoriju* (Beograd) 1–3: 31–46.)

Марковић, С. 2006
Гроф Чедомиљ Мијатовић : Викторијанац међу Србима, Београд: Правни факултет, АИЗ „Досије“. (Marković, S. 2006, *Grof Čedomilj Mijatović* : Viktorijanac među Srbima, Beograd: Pravni fakultet, AIZ „Dosije“)

Prošić-Dvornić, M. 2006
Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka, Beograd: Stubovi kulture.

Тимотијевић, М. 2004
Манастир Крушедол – Маузолеј династије Обреновић, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине* (Нови Сад) XXI: 96–118. (Timotijević, M. 2004, Manastir Krušedol – Mauzolej dinastije Obrenović, *Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine* (Novi Sad) XXI: 96–118.)

Петровић, Б. и др. 2003
Музеј града Београда, Београд: Музеј града Београда. (Petrović, B. i dr. 2003, *Muzej grada Beograda*, Beograd: Muzej grada Beograda.)

Растовић, А. 2003
Велика Британија о Србији за време дипломатског штрајка 1903–1906, *Настава и историја* (Нови Сад) 1: 7–22. (Rastović, A. 2003, Velika Britanija o Srbiji za vreme diplomatskog štrajka 1903–1906, *Nastava i istorija* (Novi Sad) 1: 7–22.)

Митровић, Ђ. 2001
Инвентар двора Обреновића у Такову према попису државне комисије из 1903. године, *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја* (Горњи Милановац) 1: 215–234. (Mitrović, Đ. 2001, Inventar dvora Obrenovića u Takovu prema popisu državne komisije iz 1903. godine, *Zbornik radova Muzeja rudničko-takovskog kraja* (Gornji Milanovac) 1: 215–234.)

Delmarcel, G. 1999
La tapisserie flamande du XVe au XVIIIe siècle, Tielt: Lannoo.

Казимировић, В. 1997
Црна рука : личности и догађаји у Србији од преврата 1903. до Солунског процеса 1917. године, Крагујевац: Призма. (Kazimirović, V. 1997, *Crna ruka* : ličnosti i događaji u Srbiji od prevrata 1903. do Solunskog procesa 1917. godine, Kragujevac: Prizma.)

Митровић, Ђ. 1996
О заоставштини династије Обреновић, у: *Династија Обреновић из заоставштине*, каталог изложбе, Београд: Историјски музеј Србије, 23–41. (Mitrović, Đ. 1996, O zaostavštini dinastije Obrenović, u: *Dinastija Obrenović iz zaostavštine*, katalog izložbe, Beograd: Istorijski muzej Srbije, 23–41.)

Хаџи-Поповић, И. (прир. и прев.) 1996
Писма краљице Наталије Обреновић, Београд: Народно позориште; Земун: Писмо. (Hadži-Popović, I. (prir. i prev.) 1996, *Pisma kraljice Natalije Obrenović*, Beograd: Narodno pozorište; Zemun: Pismo.)

Ивковић, З. 1987
Салон краља Александра Обреновића из ризнице манастира Враћевшнице (Извештај о конзерваторским радовима), *Гласник Друштва конзерватора Србије* (Београд) 11: 81–84. (Ivković, Z. 1987, Salon kralja Aleksandra Obrenovića iz riznice manastira Vraćevšnice (Izveštaj o konzervatorskim radovima), *Glasnik Društva konzervatora Srbije* (Beograd) 11: 81–84.)

Стојановић, Д. 1984–1985
Старе зидне таписерије типа *verdure* из Музеја примењене уметности у Београду, *Зборник (*Београд: Музеј примењене уметности) 28–29: 9–18. (Stojanović, D. 1984–1985, Stare zidne tapiserije tipa *verdure* iz Muzeja primenjene umetnosti u Beogradu, *Zbornik* (Beograd: Muzej primenjene umetnosti) 28–29: 9–18.)

Васић, Д. 1925
Деветсто трећа (Мајски преврат) : прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907, Београд: Штампарија „Туцовић“. (Vasić, D. 1925, *Devetsto treća (Majski prevrat)* : prilozi za istoriju Srbije od 8. jula 1900. do 17. januara 1907, Beograd: Štamparija „Tucović“)

Mijatovich, C. 1917
The Memoirs of a Balkan Diplomatist, London, New York [etc.]: Cassell and Company.

De Windt, H. 1907
Through Savage Europe..., London: T. Fisher Unwin.

Auction Sale Prices 1905
Auction Sale Prices : Supplement to ‘The Connoisseur’, an Illustrated Monthly Record of Prices Realised at Auction, vol. VI, London: Otto Limited.

Dorotheum 1905
Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien : Auktion 10.–16. Oktober, Dorotheum, K. K. Versteigerungsamt.

Christie's 1904
Catalogue of Jewels and Costumes of Her Majesty the Late Queen Draga of Servia, *Also Jewels, the Property of Mrs. Harwey Lewis,... the Dowager Countess of Rosslyn, Mrs. Frieda Wertheimer,... and Others*, London 1904.

ИЗВОРИ

Архив Србије, фонд Председништво Министарског савета Краљевине Србије, к. 12, бр. 38, 1903; *Инвентар ствари у Старом двору, Новом двору, Двору у Смедереву, Нишком двору и Павиљону у Нишкој бањи, Таковском двору и у зградама на Ади Циганлији.*

Документација Музеја примењене уметности у Београду

Новине

Штампа (Београд) бр. 335, 4. децембар 1904, 1.

Трговински гласник (Београд) бр. 261, 28. новембар 1904, 3.

Правда (Београд) бр. 30, 30. септембар 1904, 3; бр. 71, 10. новембар 1904, 3.

Београдске општинске новине (Београд) бр. 33, 1. август 1904, 4; бр. 34, 8. август 1904, 2; бр. 40, 19. септембар 1904, 2.

Политика (Београд) бр. 136, 30. мај 1904, 2; бр. 199, 1. август 1904, 3; бр. 282, 23. октобар 1904, 2; бр. 291, 2. новембар 1904, 2.

Српска везиља (Београд) бр. 2, фебруар 1903, 11.

Застава (Нови Сад) бр. 205, 17. септембар 1900, 3.

Народне новине (Београд), 16. септембар 1900, 1.

Мале новине (Београд) бр. 171, 18. јун 1894, 2.

West Gippsland Gazette (Warragul, Vic.), 31 January 1905, 6, available through: http://trove.nla.gov.au/newspaper/article/68712262 [accessed 2 September 2011]

Evening Express and Evening Mail (Cardiff), 9 December 1904, 4, available through: http://newspapers.library.wales/view/4147704/4147708/101 [accessed 17 May 2012]

Daily Telegraph & Courier (London), 30 November 1903, 10; 9 December 1904, 10, available through: https://www.britishnewspaperarchive.co.uk [accessed 11 August 2017]

Summary

DEJAN VUKELIĆ
Independent researcher, Belgrade, Serbia
deovuk@gmail.com

AUCTION-INDUCED FORGETTING:
the Question of Alienated and Expatriated Legacy of the House of Obrenović

Destruction and alienation of heritage traces are an integral part of active forgetting introduced by the outcome of political overthrows. In determining the status of the legacy of the House of Obrenović in the aftermath of the 1903 change of rulling dynasty on the Serbian throne, an analogous *raison d'être* was put into force. Following the bloody coup, a large amount of movable goods of the deposed royal house was either vandalised or plundered, either ended up as auction lots.

The sales of dynastic effects on domestic soil were but an overture to a far wider auction activities abroad. Thus, on 8 December 1904, Queen Draga's property, consisting of costumes and jewels, was auctioned at Christie's of London, in favour of the late queen's sisters. It sparked interest among bidders and merchants trading in luxuries, who were attracted by the possibility of adding unique items to their collections, whose high-quality craftsmanship was granted by the fact that they had once belonged to a royal persona. Nevertheless, despite the initial pomp, the prices realised were far below expectation.

The subsequent sale at the Viennese Dorotheum, from 10 to 16 October 1905, was not only the largest in terms of quantity of the Obrenović memorabilia, but also in number of items offered to this auction house up to that point. Comprised of complete suites of furniture, silver, glass, and porcelain services, decorative objects, gifts of crowned heads and statesmen, and works of art, this auction was unparalleled in attesting to the court culture during the reign of the last Obrenović rulers. It was initiated for fundraising purposes by Queen Nathalie, but motives of a more personal nature – primarily, the necessity of forgetting the tragic past these articles evoked – prompted her to make such a decision, the decision which has once again underlined that the meanings with which we invest objects most often prevail over their artistic and utility features.

Though on a much smaller scale, assets related to members of the House of Obrenović have continued to be subject to trade and auction transfers over the course of the 20th and into the 21st centuries. Rare instances in which a portion of the 'expatriated' legacy managed to find its way back to Serbian museum collections are primarily the result of private initiatives, rather than due to a wider cultural platform.

Translated by the author / Превод аутора